

Safurə QULIYEVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bu günlərdə Feysbukda iki gəncin bir-birilə mükəlliməsi məni bu məqaləni hazırlamağa vadar etdi. Gənclərdən biri Müşfiq inqilab bayramlarına, Leninə, Stalinə şeirlər həsr etməsində suçlayıb, bundan xəbərsiz olan müsahibini xeyli məyus edirdi. Uzun illərdir ki, Müşfiq poeziyasının araşdırıcılarındanam; 1974-cü ildə "Müşfiqin sənətkarlığı" adlı dissertasiya işini müdafiə etmişəm, 1988-ci ildə "Yazıçı" nəşriyyatı tərəfindən on iki çap vərəqi həcmində "Müşfiqin sənət aləmi" kitabım çap olunub. Hazırda daha geniş həcmdə və əhatəli məzmununda "Müşfiq həqiqətləri" monoqrafiyasını bitirmək üzrəyəm. Dəfələrlə Leninə, Stalinə, inqilabi bayramlara, neftə, pambığa, sosializmə şeirlər həsr etməsinə görə Müşfiqin qınaq obyektini olduğunu eşitmişəm. Şeirləri oxuyub təhlil etməyən, yalnız adlarına görə fikir yürüdüüb hökm verənlərə hazırda üzərində işlədiyim monoqrafiyadan təqdim etdiyim bu yazıdakı Müşfiq həqiqətlərini oxumalarını tövsiyə edərdim. Kitabdan verilən bu hissə qəzet üçün işlənildikən yığcamlaşdırılmalı olduğunu nəzərə almanızı xahiş edirəm.

...Bakının yuxarı Dağlı məhəlləsində yaşayan Mikayılın 1918-ci ilin baharında 10 yaş tamam idi... Çiyindən asdığı nənəsinin tikdiyi məktəb heybəsi ilə şəhərin küçələrini dolaşa-dolaşa ölkədə baş verən məşum siyasi-inqilabi hadisələrin ən məşum iştirakçılarından idi. Gözlərinin qarşısında baş verənlərə böyük maraq göstərirdi, hər şeyi dərk edib anlamaya çalışırdı...

Nəhayət, bir gün Mikayıl ömründə ilk dəfə idi ki, bütün varlığı ilə sevinir, az qala qanadlımb bu günəşli bahar günündə mavi səmada çox gözəl görünən üçrəngli bayrağın yanına uçmaq, onu bağrına basıb qucmaq istəyirdi. Bakı xəzrisinin dalğalandığı bayraq elə möhtəşəm, elə yaraşlıq idi ki... O, həmin anda duyduğu fərəh, qürur hissini yaddaşının dərinliklərində həmişə yaşadacaqdı...

1920-ci ilin yağışlı, tufanlı aprelində Vətənin azadlıq, müstəqillik simvolu üçrəngli bayraq endirildi. Yerində tamamilə qırmızı rəngdə, üstündə oraç-çəkic rəmzləri olan təzə bir bayraq asıldı. Hər yerdə bolşeviklərin Qızıl Ordusunun oşqərləri görünməyə başlamışdı. Gündə bir xəbər yayılırdı. Müəllimləri deyirdilər ki, bundan sonra hökuməti daha varlılar deyil, kasıblar: fəhlə və kəndlilər özləri idarə edəcəklər. Ölkənin bütün nemətləri hamının arasında bərabər bölünəcək, hamı bərabər yaşayacaq, məktəblər, xəstəxanalar pulsuz

olacaq, çoxlu iş yerləri açılacaq... Lakin həbslər, öldürülmələr, məcburi mühacirət edənlər haqqında da xəbərlər yayılmaqda idi...

İl keçdi. Şəhərdə həyat təcridən dinc axarına düşürdü. Mikayılın dayıları, hətta qardaşı Mirzə də işə düzəlmiş, artıq hər ay maaş alırdılar. Özü məktəbdə nəinki təhsil haqqı ödəmirdi, üstəlik ona pulsuz təzə palto da vermişdilər. Heybəsini təzə çanta ilə əvəz etmişdi. Məktəbdə müəllimlər hey təzə hökuməti tərifləyir, onun hamını xoşbəxt gələcəyə aparacağından danışırdılar. Fitri istedadı və gözəl şeir demək qabiliyyəti ilə artıq diqqət cəlb etmiş, dərnlərə gedir, məktəbli toplantılarında şeirləri ilə iştirak edirdi (Əkrəm Cəfər). 1923-24-cü illərdə Əhməd Cavadın başçılıq etdiyi "Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyəti"nin nəzdindəki "Yaşıl yarpaq" dərnəyinin fəallərindən idi (N.Qəhrəmanlı). Yeni dövlətin siyasəti barədə içində şübhələr oyanmış, qəlbinə böyük bir pərişanlıq çökmüşdü. 14-15 yaşlarında ikən məktəbin divar qəzetində çap etdirdiyi şeirindən yaddaşlarda bir bənd qalıb (Əfrasiyab Bədəlbəyli):

"Müşfiq həqiqətləri" silsiləsindən

*Mən sərsəri bir rüzgar,
Ellər mənə olmuş yar.
Hala yenə matəm var,
Mən ağladığım yerdə.*

1925-ci ildə üzvü olduğu Sabir adına Kitabxanadakı dərnlərdə şeirlərinin zamanın tələbinə cavab vermədiyi yeni quruluşu tərənnüm etmədiyi üçün onu tənqid edirdilər (Əmin Sadıqzadə). Artıq bir neçə şeir dəftəri doldurmasına baxmayaraq, qəzet və jurnallar onun şeirlərini çap etmək istəmirdilər. Çox narahat idi. 1926-cı ildə "Gənc işçi" qəzetində şöbə müdiri Süleyman Rüstəm qarşısından gələn inqilab bayramına bir şeir yazmasını tövsiyə etdi. "Bir gün" adlı şeiri elə həmin gün qəzetdə dərc olundu. Sevinci hədsiz idi.

*Yurdum acı rüzgarlara seyrəngah ikən dün...
Bir gün bizi qurtardı əsarət qucağından...*

Şeiri sonadək oxuyub, onun 28 Apreləmi, yaxud 1918-ci ilin 28 Mayınamı yazıldığını kəsdirmək olmur.

19 yaş vardı Müşfiqimizin. 1927-ci ildə 15 siyasi-ictimai bayram şeiri çap etdi. Onun inqilabi bayram şeirlərində lirik "mən" in duyğu-düşüncələri dövrün tipik lirik qəhrəmanına xas ümumi cizgilər daşısa da, şairin fərdi xarakterindən, baxışından, görüşlərindən irəli gələn romantik pafos, cəsarətli obrazlı ifadələr və poetik rəngarənglik onları rəvənləndirirdi. Bu şeirlərdə çap xatirinə deyilmiş "Mən kiməm? O böyük Leninin oğlu" kimi misraların yanında belə bəndlər də az deyildi:

*Oktyabr! Tarixin ey coşqun yanar dağı,
Yaxdın köhnə dünyanı ataşlı lavlarınla,*

*Əminəm bəzənəcək cahanın dörd bucağı
Hər tərəfi, hər yeri sağan alovlarınla*

Qoribədir ki, şeirlərində inqilab həmişə vulkan, tufan, daşqın obrazları ilə məcazlandırıldı. Müşfiq birçox il idi ki, çap olunurdu: "Kommunist" qəzetində onun şeirinə artıq münasibət bildirilirdi: "M. Müşfiqin "Oktyabr"ı gözəldir, "əsri" ilə "əsiri" qafiyələndirilməsinə yol verilməseydi, daha gözəl olacaqdı". ("Əkinçi", 16 yanvar 1928).

Gənc Müşfiq isə təbi nə zaman, hansı ovqatda, hansı tona kökləndimi, o ruhda da duyğularını misralandırır, "bayram" tarixi adı ilə qələmə alsada, "nə məhbəs, nə də zəncir bilməyən" içindəkiləri həmin məqamda qələmə aldığı şeirinə köçürürdü:

*Gedir əldən: bahar və mövsümi gül,
Gedir əldən: çəmə, çiçək, bülbül...
Əlvida, itmədə gül mövsümü,
Gəlməkdə xəzan,
Titrək baxışlarında
Əlmlər gəzən soyuq, nalan
Mövsüm gəlir, gəlir...*

*Baxın, o mövsüm,
o tutqun nəzərli çöhrə bir az
Zəriflik anlayamaz.
Qırar, yıxar
Nə qədər var çəmə, çiçək, bülbül...*

Müşfiq üslubuna xas olan bədii lövhəni canlandırmaq, konkret yaşantının intonasiasını sədələndirməyə bacarığı ilk çap şeirlərindən nəzərə çarpmaqdadır. Lirik təsvirdə "xəzan" in "gül mövsümü" nün sonuna çıxacağı, sonra da "çılpaq qanadlı qış" in gələcəyi fikri çox qəmgin bir ahənglə davam etdirilir. Müşfiqin cəsarətli orijinal məcazlı ifadələr ilə sətirləti, yaxud ikiyözlü mənalar verə bilmək qabiliyyətini nəzərə alsaq, "xəzan" obrazı ilə Oktyabr inqilabını (şeyir bu inqilab gününün on illik ildönümünə həsr edilmişdi - S.Q.), "gül", "bülbül mövsümü" ilə milli müstəqillik tarixini - 28 Mayı simvolizə etdiyini dərk etmək çətin deyil. Şeirin sonunda xəzanın ardınca gələcək "çılpaq qanadlı qış" in baharda olan bütün gözəllikləri məhv edib axırına çıxacağı hissiyyatı bu tutqun tonun səbəbini açıqlayır:

*Pənbə qarlarla hər şey örtüləcək...
Gedər əldən bahar və mövsümü gül...*

Bu şeirin inqilab bayramı münasibətilə qəzetdə dərc olunması səbəbindən qələmə alındığını nəzərə alsaq, son üç misranın yüksək pafosunu da anlayıb, gənc şairimizi başa düşməyə təşəbbüs edək:

*Ancaq ey komsomolcu, ey pioner,
Sənin əməllərin, amma çiçəklənər, solmaz,
Qəlbindəkilər zəval bulmaz!*

Həmin dövrdə fəhlə-kəndli inqilabının tezliklə bütün dünyada qalib gələcəyi, Oktyabrın "hər tərəfi, hər yeri sağan alovları" ilə bəzəyəcəyinin təbliği çox güclü idi və hamı buna inanmaq zoruna gətirilmişdi.

İndi 20 yaşlı Müşfiqin 21 yanvar 1929-cu ildə proletar inqilabının dahi rəhbərinin vəfatının 5 illiyi münasibətilə "Gənc işçi" qəzetində dərc etdirdiyi yeganə "Lenin" şeirini araşdıraraq, ilk bənddə oxuyuruq:

*Zəhnimiz çıxmada köhnə qımnadan,
Bir insanlıq vardı, bir də biz vardıq.
Sevgili qanımdan, qardaş qanımdan
Daim sağınardıq, daim qaçardıq.*

Bir-birinə məhəbbət bəsləyən, həssas və qayğılı insanlar içərisində "varlığın yoxsaldan, ağanın quldandan hüquqca fərqi" olmayan bir dövr yaddaşa gətirilir. İnkişaf xətti "doğma, dost insanlar" arasında istismarın meydana gəlməsi və insan əxlaqının pozulması ilə davam etdirilir. İnsanların bir qismi "canlı makinalara" çevrilib gecə-gündüz tər tökürlər, digər bir qismi isə meyxanalarda əylənməklə vaxt keçirirlər. Nəhayət:

*Alınları tərlə, qolları tərlə
Maşınlar yerindən bir gün fırladı.
Böylə qardaşlığı gördü zərərli
Vətəndaş hərbinin böyük ustadı.*

Təbii gedişdir: proletar rəhbərinin tarix səhnəsinə gəlişinin qanunauyğunluğu əsaslandırılır. Şairin onu "böyük ustad" adlandırması da gerçək tarixi həqiqətdir: Dünyada ilk proletar inqilabının ideoloqu və təşkilatçısı simasında böyük ustad olub Lenin. O illərdə ən təmtəraqlı, yüksək pafoslu epitetlər işləndirən Leninin tərənnümündə. Fəqət, Müşfiqin şeirində "böyük ustad" in xidmətinə bax: "vətəndaş hərbinin (?) böyük ustadı" ... dəhşət... Belki gəlişigözəl, mənə yükünə varmadan təsadüfən deyib gənc şair? Bunun ardınca gələn iki bənd yalnız şairin ilk kitabı "Küləklər"də (1930) verilmiş, sonrakı nəşrlərdən çıxarılmışdır. Halbuki, Müşfiqin inqilab rəhbəri haqqındakı düşüncələrə və şeirin ideyasına aydınlıq üçün ixtisar edilmiş bu iki bənd xüsusilə əhəmiyyətlidir. Oxuyuruq:

*O kişi duymadı insaf, mərhəmət,
Haydı, dik başları, haydı, vur, dedi,
Müftəxora qılinc, iççiyə hörmət,
Ərkan budur dedi, yol budur dedi.*

Acı həqiqətlər... Müşfiqin sövqi-təbii quyduğu inqilablar dövrünün damılmaz həqiqətləri... Birinci iki misraya diqqət edək: "o kişi... (inqilabın dahi rəhbərini, yəqin ki, bütün dünya poeziyasında heç kəs belə şəxsləndirməyib, əlbəttə, "kişi" sözünün semantik mənə çalarları çoxdur, baxır ki, hansı söz tərkibində, hansı vurğu altında deyilir - S.Q.) duymadı insaf, mərhəmət...". Həqiqətən vətəndaş hərbində öldürülənlərin tarixi mənbələrə görə sayı-hesabı olmamışdır. Şair danışdığı dilin koloritli ifadələrindən olan "haydı" nidası ilə onun "dik başları" (inqilaba əks çıxanları - ata, oğul, qardaş, əmi, dayı olsa belə - S.Q.) vurmaq əmrini həyayır... Onun üçün nə qədər ağırlı olsa da şair inanırdı ki, kiminə "şimaldan doğan günəş", kiminə "tufan", "vulkan" təsiri bağışlayan fəhlə-kəndli inqilabı bəşər tarixinin bütün dünya ölkələri üçün qaçılmaz görünən yeni mərhələsidir. Və təməlində də şeirin əvvəlində deyildiyi kimi:

*Qardaş deyə-deyə, dost deyə-deyə,
Şişdi istismarın xaltalı boynu*

- həqiqəti dururdu. İnsan cəmiyyətinin acı reallığına dirsəklənən yeni proletar diktaturasının da milli respublikalardakı "parçala - hökm sür" taktikası sarıdan gənc Müşfiqin iç dünyasındakı belə ziddiyyətli qarşıdurmalar hələ çox olacaqdı...

Qayıdaq "O kişi..." bəndinin son iki misrasına. Sadə xalq kütlələrinin anlamınca inqilab rəhbərinin gəlişi ilə "müftəxor" qılınclandı, işçi hörmətləndi. "Ərkan budur, dedi, yol budur, dedi" misrası isə Müşfiqin şeir dilinə adi danışığı ifadələrini gətirmək kimi cəsarətli təşəbbüslərindən biri kimi maraqlı olmaqla yanaşı, həm də doğma "ədəb-ərkan" el deyimini yada salır. Çünki ixtisar olunmuş ikinci bənddə bu yaddaşda daşlaşmış "ədəb-ərkan" əxlaqının aqibəti obyektivə alınır:

*Qardaşı qardaşa eylədi düşmən,
İşçini işçiyə eylədi qardaş.
Kilidlənib köhnə ağızlar həmə
İnsanlıq başına yağdırıldı daş.*

*Əski fəlsəfələr, əski varaqqlar,
Gö müldü torpağa, edildi nisyan.
Zəhmətin adına doğruldu tağlar,
Daş-divar bağırdı: üsyan var, üsyan!*

Süjetin kulminasiyası da məhz vətəndaş hərbinin "böyük ustadı"nın yaratdığı bu yeni fəlsəfədir: "qardaşın qardaşa düşmən" kəsilməsi və "işçinin işçiyə qardaş" olmaq təyinatı... "İnsanlıq başına yağdırıldı daş" gerçəkliyi ilə "əski fəlsəfələr, əski varaqqlar (hikmətlər) gö müldü torpağa, edildi nisyan" (yaddaşdan silindi). Ağrılıdır, deyilmi?! Misralardakı tutqun ovqat qəlbi sıxır. Qəribədir ki, "üsyan var, üsyan" - deyə bağıranlar da zəhmət adamları - insanlar deyil, "daş-divar"lardır.

Şeirin sonuna vardığıca misraların ikiyözlü mənə yükü daha dolğunlaşır və məğzində vardığıca təəccüb qarışıq bir sual fikrimi məşğul edir: 21 yaşlı gənc şairimiz bu şeirin hər misrasını dəfələrlə yoğurub yaparaq belə

orsəyə gətirə bilib, yaxud fitri istedadının sövqi-təbi qüdrəti ilə zamanın dahi rəhbərinə həsr etdiyi bu "tərənnümünü" birməfəsə, bütöv halda hasilə yetirmişdi?! Diqqət edin:

*Qayalar titrədi, dənizlər əsdi,
Sancdı ürəkləri iynəli bir səs.
İyirminci əsrin beynini sarsdı
Buzlu üfüqlərdən qopan bir nəfəs.*

Müşfiq ürəkləri sancdıran "iynəli bir səs", "buzlu üfüqlərdən qopan nəfəs" - deyə kimi məcazlandırır?! Təbii... Çünki həmin bəndin arxasınca şair yazır:

*Anladığı yalanmış tamam o sözlər,
Nə şəfqət, nə insaf, nə Allah, nə din...
Silkindi qafalar, açıldı gözlər,
Əsrin kürsüsünə çıxanda Lenin.*

Bu həmin "qardaşı qardaşa düşmən eyləyib", "insanlıq başına daş" yağdıran "kişi"dir ki, nəhayət, "əsrin kürsüsünə" çıxdı! Çox təəccüblüdür: belə bir şeiri necə çap etdirmək mümkün olmuşdu "Gənc işçi" qəzetində inqilabın dahi rəhbəri V.İ.Leninin vəfatının düz 5 illiyi günündə - 21 yanvar 1929-cu il?! Bəlkə redaksiyada bu əlamətdar gün üçün sifarişlə yazdırılan şeirin yalnız ilk və son bəndlərinə əhəmiyyət verilib?

Elə həmin ildə proletar şairi Süleyman Rüstəm bu şeir haqqında yazmışdı: "O, (Müşfiq - S.Q.) "Lenin" adında şeirində Lenindən əsla bəhs etmir" ("Gənc işçi" 25 aprel 1929).

Müşfiqin şeirlərində Lenin mövzusunda bir də həmin ilin sonuncu ayında "İnqilab və mədəniyyət" jurnalında dərc edilən "Böyük işlər" silsiləsində rast gəlirik. Buradakı 4 şeir əsasən zamanında baş verən inqilabi dəyişiklikləri tərənnüm mövqeyindən yazılmışdır.

Silsilənin ən diqqətçəkən zirvə nöqtəsi onun yeni quruluşun yaradıcısı Leninə həsr olunmuş son 4-cü şeir parçasıdır. 1929-cu ildə jurnalda çap ediləndən sonra daha heç bir kitabında yer almadığı üçün və bədii üslubunda şux yumor, iti sarkazm cizgiləri olan 21 yaşlı Müşfiqin inqilabın dahi rəhbəri barədə düşüncələrini aydınlatmaq məqsədilə həmin hissəni bütövlükdə təhlil etmədən mühakimənizə təqdim edirik:

*...Beşillik planı həyata keçirmək,
İşçiyə şəfqətdən bədələrlər içirmək
Leninin yoludur, firqənin yoludur.
Ah Lenin, kim bilir, o kimin oğludur!
Yox onun anası, yox onun atası,
Əsridir Leninin mayeyi-əzası.
Laylası çalınmış fabrikdə, zavodda,
Qareyim, valideyn sözünü unut da.
Leninin sorma ki, kimi var, nəsi var,
Anası çöllərdir, atası maşınlar.
Əziz dost, həyatdır sözünün əzası,
Var hanki ananın böylə bir balası?!*

Bu yazı həmin Müşfiqə qınaq obyektinə olan Leninə həsr etdiyi şeirlərdəki 21 yaşlı gənc şairin iç dünyasının həqiqətləridir. Təvsiyyə edərdim ki, zamanın ictimai-siyasi iqlimini, şairin mənəvi-estetik özəlliyini bilmək nə qədər vacibdirsə, fikir yürütdüyün, hökm verdiyin konkret bir əsəri oxuyub, məğzini dərk etmək bir o qədər zəruridir - həqiqəti də unudulmasın.